

Характеристика тематичної групи смакової лексики**(на матеріалі гумористики О.Чорногуза)**

Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Лінгвістика". Збірник наукових праць. Випуск III. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2006. – С. 147-150.

Стаття присвячена проблемі семантичного аналізу лексики української мови, зокрема назв на позначення смаку, виявлених у творах О.Чорногуза. Дослідниця аналізує проблему поділу лексики на тематичні, лексико-семантичні групи в українській мові; пропонує диференціацію досліджуваної лексики за семантичними ознаками, а також розглядає її лінгвістичні особливості.

Ключові слова: *тематична група, семантика, лексика.*

The article is dedicated to the problem of semantic analysis of Ukrainian vocabulary, mainly names for designation taste, shown in O.Chornogus's works. The researcher analyses the problem of vocabulary division on the topical, lexico-semantic groups in Ukrainian, suggests differentiation of the researching vocabulary in semantic peculiarities and studies its linguistic characteristics.

Key words: *lexico-semantic groups, semantic, lexica.*

Предметом нашого дослідження стали тематичні групи номенів, що позначають смак, у яких відбилися результати пізнання людиною навколишнього світу, а особливо, смакових якостей.

Серед емпіричних відчуттів, властивих людині, смаку і запаху належить особлива роль, вони відіграють життєво важливу функцію захисних реакцій організму на зовнішні подразники і мають велике емоційно-психологічне значення для людини. Смакові відчуття як чуттєвий рівень пізнання, джерело наших знань про певний відрізок дійсності виступають предметом вивчення

різних наук – медицини, психології, фізіології та ін.

Лінгвістами досліджувалися різноманітні тематичні групи лексики. Серед них назви лікарських рослин (М.Фещенко), назви руху (Т.Орлова), назви доріг (С.Сірик). Тематичні групи слів на позначення смаку та запаху характеризуються активністю вживання, багатством семантичної наповненості та поліфункціональністю. Лексика цих груп досить часто використовується в процесі спілкування. Лексеми, що передають якість чи відчуття смаку, для кожного члена суспільства є життєво необхідними, тому ця проблема нас і привабила.

У наукових дослідженнях лінгвістичні та функціональні особливості смакової лексики у гумористичному жанрі не розглядалися.

Серед праць, у яких досліджувалися номени смаку, слід назвати статті М.Білоус, присвячені розгляду окремої граматичної категорії назв смаку (прикметникам). Досліджує прикметники–композиції на позначення смаку у своїх працях А.Висоцький (“Склад та структура лексико-семантичних груп якісних прикметників в українській мові”).

Мовні засоби гумору творів О.Чорногуза – це проблема, що є недостатньо вивченою. Саме це й зумовило вибір теми нашого дослідження і визначило її актуальність.

Об’єктом дослідження ми обрали лексику на позначення смаку, виявлену у творах О.Чорногуза.

За мету ми поставили дослідити семантичну диференціацію досліджуваної лексики на прикладі творів О.Чорногуза.

Вивчення лексико-семантичної системи мови передбачає аналіз об’єднань слів, у ролі яких найчастіше виступають семантичні поля, тематичні та лексико-семантичні групи. Такі групи, у які слова об’єднуються за семантичними ознаками, виділяються за різними критеріями.

На думку Д.Шмельова “групи слів, що виділяються на основі предметно-логічної узагальненості, в багатьох випадках мають і деякі

загальні для них власне мовні ознаки, інакше кажучи, багато тематичних груп слів виявляються при найближчому розгляді також і лексико-семантичними групами, якщо застосувати дане визначення до тих розглядів лексики, які можуть бути відмежовані на основі визначених мовних показників” [6:103].

При виділенні лексико-семантичних (тематичних) груп назв на позначення смаку застосовується семантико-логічний критерій, в основу котрого покладено принцип ідентифікації, запропонований Ш.Баллі [1:128]. “Цей принцип, – зазначає С. Долгих, – по суті зводиться до відшукування слова-ідентифікатора, яке повинно виражати поняття, ідею у найбільш загальній, абстрактній і нейтральній формі. Воно служить ніби вимірювальним прикладом для виявлення усіх решти членів поля” [3:93]. Таким чином, застосовуючи цей критерій розмежування ЛСГ (тематичних груп), ми рухатимемося від загального до часткового, тобто від родових понять до видових.

У лексико-семантичному полі, що аналізується (назви на позначення смаку), словом-ідентифікатором, яке виражає ідею цього парадигматичного об’єднання слів, найбільш узагальнено виступає лексема *смак*, що визначається як конкретна властивість тієї чи іншої реалії, що в нашій свідомості відображається через смакове відчуття і виражається мовними засобами.

Прямих назв відчуття смаку в українській мові мало, проте засоби передачі чуттєвого враження смаку різноманітні, при цьому досить активно використовуються прикметники, іменники, дієслова, прислівники та слова інших частин мови. Тому засоби вираження інших смакових якостей уключають ситуативні контексти – семантичні конструкції із значенням смаку. В основі об’єднання лексико-семантичного поля назв на позначення смаку лежить принцип семантичної спільності.

Загальна для всіх сема (архісема, класема) *смак* об’єднує в окрему групу слова різних частин мови, які можуть передавати смакові відчуття

та якості.

Смак – лексема з елементарним лексичним значенням у семантичному полі, куди входять слова на позначення смаку. Звертаючи увагу на спільний семантичний компонент у певній групі слів, Л. Булаховський писав, що такі слова, найбільш придатні, щоб навколо них як стрижня групи можна було зібрати синонімічні їм, прийнято називати словами-показниками [2:43]. Такими опорними словами-ідентифікаторами виражається загальна семантична ідея лексико-семантичної групи, а вторинні назви збагачують її [лексико-семантичну групу]. Під вторинністю треба розуміти їх семантичну залежність від основних (базових), більш загальних за значенням лексичних одиниць, що допомагають визначити склад лексико-семантичної парадигми. Так, за допомогою опорної (ядерної) семи, яка виражається лексемою *смак*, можна виявити компоненти цього лексико-семантичного поля. У нього ввійшли номени, у семній структурі яких ознака *смак* уточнюється за допомогою диференційних ознак у певних аспектах. Наприклад, *приємний смак, неприємний смак; гіркий смак, солодкий смак* деякі з цих назв організують разом із лексемою *смак* семантичне ядро (центр) досліджуваного поля. Їх семний склад представляється категоріальною ознакою *смак*. Усі решта лексичних одиниць уходять у периферійну частину. Вони характеризуються більш складною структурою свого лексичного значення. Наприклад, *смажений, вишуканий, коньячний, гірчичний, зіпсований*.

Лексеми периферійної зони назв на позначення смаку, виявлені у творах О.Чорногуза, розподілилися на три великі групи, усередині яких виділяються підгрупи, мікрогрупи. До них відносять назви:

що 1) вказують на смакові особливості страв, напоїв, продуктів харчування;

що 2) позначають смак плодів, рослин, грибів;

що 3) перейшли з інших тематичних груп.

Наприклад, семантична підгрупа “Назви смаку напоїв” членується на менші семантичні єдності: а) назви, що вказують на вміст алкоголю (алкогольні, безалкогольні): *алкогольний, безалкогольний, винний, вермутовий, лікерний, лимонадний, розсоловий, сиропний*; б) назви смаку алкалоїдних напоїв: *кавовий, чайний, кофейний*; в) назви смаку, що залежать від способу приготування та особливостей рецептури напоїв: *видержаний, витриманий, молоде (вино), напівсухе (вино), солодовий (смак пива)*. Більшість цих назв перейшли до назв смаку з інших тематичних груп і тому вважаються вторинними назвами на позначення смаку. Ядровими у цій підгрупі є номінації *алкогольний, безалкогольний*. Навколо них групується решта номінацій. Серед назв цієї групи виявлено слова як власне українські (*солодкий, кислий*), так і запозичені (*горілковий (польськ), кавовий (ар.), винний (лат.)*).

Семантична підгрупа “Назви, що вказують на смак страв” репрезентована в творах митця такими лексемами: *борщевий, вареничний, галушковий, гусянковий, котлетний, киселевий, майонезний, шинковий, салатний* та ін. Серед цих назв фіксуються українські за походженням слова (*борщевий, вареничний*), а також запозичені (*котлетний*).

Найчисленнішими у досліджуваній підгрупі є назви із значенням смаку продуктів харчування. Вони організуються в такі мікрогрупи:

- а) назви смаку борошняних виробів (*бубликовий, булочний, хлібний*);
- б) найменування смаку м'яса та м'ясних продуктів харчування (*м'ясний, шинковий*);
- в) іменування смаку рибних продуктів харчування (*оселедцевий, рибний, тюльковий*);
- г) прикметники на позначення смаку молочних продуктів харчування (*вершковий, молочний, сирний, сметанний*);
- д) номени смаку кондитерських продуктів харчування (*дріжджовий, желатиновий, крохмалевий, оцтовий, халвовий, шоколадний*).

Більшість слів на позначення смаку продуктів харчування, як правило, є похідними від назв цих продуктів.

Назви досліджуваної групи мають у своїй семантиці такі мотивуючі компоненти значення, як “смак” і “запах”, тому переважно позначають складне смакове відчуття, що є результатом взаємодії смакової та одоративної сенсорних систем. Функціонуючи в мові, вони сполучаються одночасно з іменниками *смак* і *запах*, чим підкреслюється синкретизм явища, що позначається.

Серед угруповань номінацій смаку, виявлених у творах, виділяємо тематичну групу назв на позначення смаку плодів, рослин, грибів. Ця класифікаційна група представлена в основному прикметниками відіменникового походження.

Найменування, які стали смаковими в результаті перехрещення тематичних груп, зокрема, такі, як *гострий, пекучий, м'який, слизький, твердий, холодний, пряний* характеризуються тим, що називають складне відчуття, у сприйнятті якого беруть участь декілька сенсорних систем. Позначення смакових відчуттів є їх вторинною функцією. Названа функція властива й окремим узагальнюючим назвам, що набули значення смаку у результаті перехрещення тематичних груп (*вишуканий, прекрасний, цікавий, чудовий, ніжний, поганий*).

Уживання назв на позначення смаку з інших тематичних груп є закономірним і властиве мові і художньої, і спеціальної літератури харчової сфери, медицини. Семантика смаку більшості з них не фіксується словниками української мови, наприклад: “*На смак мальва слизувата, без запаху*” (5:325). Використання таких назв необхідне для поповнення смакової лексики, створення образності у художніх текстах.

Тематична група номінацій смаку, якою послуговується автор, – складна функціонально-системна одиниця лексико-семантичного рівня. Елементами аналізованого семантичного поля є слова, що в плані змісту мають свою особливу семантичну структуру, а в плані вираження презентуються

лексемами.

Таким чином, у процесі дослідження у творах О.Чорногуза було виявлено і систематизовано номени смаку, що відіграють роль мовних засобів, які створюють гумористичні відтінки.

Результати дослідження стануть доповненням до теоретичних висновків та узагальнень у галузі лексикології, поглиблять теорію аналізу художнього тексту, сприятимуть збагаченню знань про особливості лексики на позначення смаку та запаху в українській мові та її виразові можливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балли Ш. Французская стилистика. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1961. – 395 с.
2. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства. – К.: Рад. школа, 1955. – 248 с.
3. Долгих Н.Г. Теория семантического поля на современном этапе развития семасиологии // Филологические науки. – 1973. - № 1. – С. 89 – 98.
4. Чорногуз О.Ф. Твори: В 2-х т. Т. 1. Гуморески, оповідання; веселі поради. Повісті. Літературні пародії / Перекл. Ю.Цекова. – К.: Дніпро, 1986. – 535 с.
5. Чорногуз О.Ф. Твори: В 2-х т. Т. 2. “Аристократ” із Вапнярки: Сатиричний роман; Претенденти на папаху: Сатиричний роман. – К.: Дніпро, 1986. – 784 с.
6. Шмелев Д.М. Проблемы синтетического анализа лексики. – М.: Наука, 1973. – 279 с.